

ԷՋԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՌՈՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՑ ՄԱՍ Գ.- ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖՈԼԿ-ՌՈՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆ ԿՐՈՂ

ՄԱՆԷ ԽԱՌԱՏԵԱՆ
art.phil.maneh@gmail.com

ՄՈՒՏՔ

Յօդուածաշարի նախորդ՝ Բ. մասում ներկայացուեց ողբի յարմարուելու գործընթացը խորհրդային Հայաստանում¹ եւ փորձ արուեց հասկանալ ու վերլուծել այդ գործընթացի օրինաչափութիւնները եւ առանձնայատկութիւնները:

Այս երրորդ եւ վերջին յօդուածը նուիրուած է հայկական ֆոլկ-ողբին: Առհասարակ ազգային երաժշտութիւնը բոլոր մշակոյթներում առանձնայատուկ է եւ տարբերուող, ինչին նպաստում են թէ՛ ազգային նուագարանների ձայնային հնարատրութիւնների, թէ՛ կենցաղային եւ ծիսական արարողութիւնների եւ թեմաների, իսկ այս ամէնի հիմքում ընկած են բնակչի-մայական առանձնայատկութիւնների տարբերութիւնները:

Այդ տարբերութիւնները արդիականացում են ըստ երաժշտական ժառանգութեան եւ արդի տարբերակները կրում են նոյն տարբերութիւններն ինչ իրենց հիմքում ընկած ազգագրական երաժշտութիւնները:

Յօդուածի նպատակն է այս ամէնը վերլուծել եւ բացայայտել ժամանակակից ողբ միտումների դրսեւորումների մէջ:

Ֆոլկ-ողբը² ողբի եւ տեղային ժողովրդական կամ ազգագրական երաժշտութիւնների համադրութիւնն է: Այն ծագել է 1960ականների կէսերին ԱՄՆում եւ Միացեալ Թագաւորութիւնում: Հիմնադիրներն են The Byrds խումբը Լոս Անճելիսից, որը սկսեց նուագել ազգային ասանդական երաժշտութիւնը, եւ Բոբ Դիլընը, ով գրում էր երաժշտական գործիքաւորում՝ հիմնաւորապէս ազդուելով Բիթլզի եւ այլ բրիտանական խմբերի երգերից:

Ժամանակակից երաժշտութեան եւ տեղային մշակութային միտումների համադրութիւնը գլոկալիզմի³ վառ դրսեւորում է, ինչը յատուկ է 20րդ դարից սկսած ժամանակակից քաղաքակրթութեանը: Եթէ համաշխարհային ողբ յեղափոխութիւնը օրինաչափ էր, արիեստագիտական զարգացման եւ զանգուածային մշակոյթի առաջացման շրջանակներում, ապա տեղային երաժշտական ոճերն ու տեսակները շատ աւելի հին եւ ա-

¹ Մանէ Խառատեան, «Էջեր հայկական ողբի պատմութիւնից, մաս Բ.- Ռոքը Հայաստանում», *Հայկազեան հայագիտական հանդէս*, 45(1):2025, էջ 397-426:

² Ֆոլկ ողբ եզրը առաջին անգամ օգտագործուել է 1965ին, երբ փորձում էին նկարագրել The Byrds խմբի երաժշտական նորարարութիւնը:

³ Գլոկալիզմ.- global եւ local արմատների միաձուլումից, համաշխարհայնացման եւ տեղայնացման գործընթացների համադրութիւն:

անդրյոթների վրայ ձեւաւորուած պատմութիւն ունեն: Ժողովրդական եւ ազգագրական երգերը առաջացել են երկարատեւ համատեղ կենցաղի, հաւատալիքների, պատմութեան եւ դիցաբանութեան շրջանակներում: Հարսանիքները, յուղարկաւորութիւնները, եւ այլ արարողութիւններ ուղեկցում են երաժշտութեամբ, որն այս իրավիճակներում կատարում է կրքնակի գործառոյթ. նախ, այն պէտք է ձեւաւորի ծիսակատարութեանը մասնակցող համայնքում միասնութեան զգացում եւ, երկրորդ, մասնակիցներին ինչ-որ տեղ ուղղորդի: Այս դէպքում երաժշտութիւնը հիմնականում ծառայում էր որպէս անդրանցումի⁴ մուտքի կէտ, գեղագիտական տեսանկիւնից դրանց ընկալումը երկրորդական էր: Արդիւնքում կարեւորում էր այն իրադարձութիւնը, որն առաջացել է հնչիւնների շնորհիւ, այն վիճակը, որի մէջ մտել եւ նրանց շնորհիւ, այն աշխարհը, որտեղ նրանք քեզ տեղափոխել են, այլ ոչ թէ բուն ստեղծագործութիւնը:

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Արուեստն առաջին հերթին առարկայական իրականութեան եւ շրջակայ միջավայրի կրկնօրինակման փորձ է, իսկ երաժշտութիւնը միջավայրի կրկնօրինակումն է՝ ձայնային գործիքակազմով: Իւրաքանչիւր տարածաշրջանի աշխարհագրական դիրքի եւ բնակլիմայական պայմանների առանձնայատկութիւնը յանգեցնում է երաժշտական մշակոյթների որոշակի տեսակի ձեւաւորմանը: Եթէ տուեալ տարածաշրջանի բնակիչները ցանկանում են կրկնօրինակել քամու ձայնը, նրանք կարող են առաջնորդուել միայն քամու այն տեսակներով, որոնք յատուկ են այդ տարածաշրջանին: Քամու, ծովի կամ գետի, կենդանիների ձայների կրկնօրինակումից բացի, կարեւոր են նաեւ այն բնական նիւթերի առկայութիւնը, որոնք հնարաւոր է օգտագործել երաժշտական գործիք ստանալու համար⁵: Բացառուած է երաժշտական գործիքի համար օգտագործել եղէգ կամ այնպիսի կենդանու ոսկոր, որոնք չկան տուեալ տարածաշրջանում:

Ամենահին յայտնի երաժշտական գործիքները Գերմանիայի հարաւ-արեւմուտքում գտնուող Շուաբական Եուրայի ֆլէյտաներն են (մասնաւորապէս՝ Հոխլէ Ֆելսից, Վոգելիերդից եւ Գայզենկլոսթերլից): Դրանց մեծ մասը պատրաստուած է թռչնի ոսկորից (հիմնականում կարապի ոսկորից), միքանիսը՝ մամուռի ոսկորից: Դրանք ստեղծուել են մօտ 40 հազար տա-

⁴ Անդրանցում.- transcendentalism, փիլիսոփայական եւ հոգեբանական եզր, որը նշանակում է դուրս գալ որեւէ բանի սահմաններից, օրինակ՝ զգայական փորձի կամ մարդկային գոյութեան սահմաններից: Լայն իմաստով դա մի ոլորտից միւսը անցումն է, իսկ ամէլի նեղ իմաստով՝ անցում դէպի ամէլի բարձր մակարդակի կամ շերտի, օրինակ՝ հոգեւոր կամ գիտակցական:

⁵ A. Killin, "Music and Human Evolution: Philosophical Aspects," *Handbook of Evolution and Philosophy*, edited by Richard Joyce, Routledge, Oxon/NY5 2018, էջ 372-86:

րի առաջ: Նիւթի ձելը եւ տեսակը թելադրում են այն ծայնային հնարատրութիւնները, որոնք երաժշտութեան մէջ առանձնայատկութիւն են ձեւատրում: Դարերի ընթացքում այդ ամէնը յղկում եւ հասարակական, կրօնական ու մշակութային կանոնակարգման ազդեցութեամբ ձեւատրում է այն երաժշտութիւնը, որն էլ բնորոշում է որպէս ազգագրական կամ ժողովրդական: «Տեղաբնիկ շապ երգեր, ներառեալ օրօրոցային երգերը, պարունակում են պատմութիւններ աշխարհի ստեղծման մասին աստուածաման նախնիների կողմից, ովքեր ստեղծել են երկիրը եւ կենդանի արարածներ, պահպանելով իրենց դիցաբանութիւնն ու ասանդական մշակութային բանահիտութիւնը: Միւսները խաղային երգեր են, սիրային երգեր, ռազմական երգեր, բամբասանքների երգեր, ճամբարային կեանքի, ընտանեկան կեանքի կամ տարբեր արարողութիւնների երգեր»⁶:

Դարերի ընթացքում բանատր կերպով սերնդէսերունդ փոխանցուած նոյն երգը փոփոխում է որոշակի գործոնների ազդեցութեամբ եւ այդ փոփոխութիւնները կամ զարգացումները հիմնուած են օրինաչափութիւնների վրայ: Սա յատուկ է բոլոր մշակոյթներին ամբողջ աշխարհում, եւ գիտնականներ հետազօտել են այդ օրինաչափութիւնները՝ համեմատելով երաժշտութեան զարգացումը, ԴՆԹի զարգացման հետ՝ ընդգծելով, որ ինչպէս բնական ընտրութեան ժամանակ մնում են առաւել ուժեղ եւ արդիւնաւետ տարրերը կենսաբանական բազմազանութեան մէջ, այնպէս էլ երաժշտութեան մէջ «...աւելի ուժեղ ռիթմիկ նոտաները (օրինակ վերջնական նոտաներ, ռիթմիկ, շեշտուած նոտաներ) պէտք է աւելի կայուն լինեն, քան գործնականօրէն պակաս կարեւորները (օրինակ չընդգծուած, յարդարանքային նոտաները)»⁷: Թէեւ ուսումնասիրութիւնն արուել է անգլիական եւ ճափոնական ժողովրդական երգերի շրջանակներում, բայց նրանց յաջողութիւն է դուրս բերել որոշակի օրինաչափութիւններ՝ կապուած երաժշտութեան կրած փոփոխութիւնների հետ տարիների ընթացքում: Այդ փոփոխութիւնները մեծ մասամբ երկրորդային նշանակութեան նոտաների հաշուին են տեղի ունենում, որը չի խախտում երգի հիմնական կառուցուածքը:

Հայկական իրականութեան մէջ երաժշտութիւնը մշակոյթի նախաքրիստոնէական ապա քրիստոնէական դիցաբանական պատկերացումների ծիրում ձեւատրուելով, ժամանակի ընթացքում կրելով նաեւ պատմական տարբեր իրադարձութիւնների, նուաճումների ազդեցութիւնը, ի վերջոյ ստացել է այն ձեւերը, որոնք մեզ յայտնի են այսօր: Արաբական ար-

⁶ A. Kilin, “The Origins of Music: Evidence, Theory, and Prospects.” *Music & Science*, V. 1, pp. 1–23, 2018, DOI: 10.1177/2059204317751971, էջ 8:

⁷ P. Savage, S. Passmore, G. Chiba, T. Currie, H. Suzuki, Q. Atkinson, “Sequence Alignment of Folk Song Melodies Reveals Cross-cultural Regularities of Musical Evolution Highlights”, *Current Biology* 32:2022, pp. 1395–1402, Elsevier Inc., <https://doi.org/10.1016/j.cub.2022.01.039> :

շաւանքների եւ սելջուկ-թուրքերի նուաճումների հետեւանքով տեղի երաժշտութիւնը ենթարկուել է կատաղի նուաճումների մշակութային ազդեցութեանը: Կոմիտասը այդ ազդեցութենից մաքրել է հայ ազգագրական երաժշտութիւնը բերելով այն նախնական, մաքուր վիճակին: Անգիտակցաբար թէ գիտակցաբար նա պահպանուած ուժեղ նոտաները մաքրել է «խեղաթիրուած» երկրորդային նոտաներից եւ ստացել է մաքուր «բնօրինակը»: Այն երկրորդային նոտաների կրած փոփոխութիւնները, որոնցից մաքրել է Կոմիտասը հայկական երաժշտութիւնը, չէին փոխել երգերի հիմնական կառուցուածքը, թէւ մի փոքր աղաւաղել էին այն: Այսօր մենք հնարատրութիւն ունենք այս ամէնը արդէն յետադարձ հայեացքով վերլուծելու եւ հասկանալու:

Հայ ազգագրական երաժշտութիւնը բաւականին ինքնատիպ է. այն ունի հետաքրքիր նրբութիւններ՝ հայկական կենցաղի, ականոյթների, հասարակական շերտերի մասին: Երաժշտութեան մեղեդին, կշռոյթը եւ երգի խօսքերն առաջին հերթին, ինչպէս արդէն ասուեց, իրականութեան կըրկնօրինակումն է ձայների միջոցով: Օրօրոցայինները մեղմ եւ սահուն էին, առանց կտրուկ ելեւէջների, միտուած՝ հանգստացնելու: Աշխատանքային երգերը - աշխատանքի բնոյթից կախուած - տարբեր էին: Այս մասին իր ծաւալուն ուսումնասիրութեան մէջ Արամ Ղանալանեանը գրում է. «Գութանի «հորովելներն» ու սայլուորի «լէյ-լէլները» իրենց միօրինակ ու ծանր տեմպով, յաճախ զուրկ որեւէ ամբողջական մելոդիայից եւ բաղկացած միայն մոնոտոն հնչիւններից ու ձայնական ելեւէջներից, որոնք յաճախակի ընդմիջում են շեշտակի ու ձիգ բացականչութիւններով ու կանչերով, հարազատութիւն արտացոլում են գութանի ու սայլի միօրինակ ու տեսական ուղիւն՝ չորսից ութ զոյգ եզների ու գումէշներին ծանրաքայլ առաջընթացը: ... Գութանի «հորովելներից» ու սայլուորի «լէյ-լէլներից» իրենց ուղիւնական կառուցուածքով ու բառաշարով հիմնականում տարբերուում են հունձի ու քաղիանի երգերը: Իրենց արագ տեմպով եւ կանոնաւոր տակտով վերջիններս արտացոլում են ձեռքի այն արագ, համաչափ ու հատրնդիապ շարժումները, որ կատարում են հնձուորներն ու քաղիանաւոր գեղջկուհիները ... արտը քաղիանելիս: Հունձի եւ քաղիանի ժամանակ կատարուող շարժումների չափականութիւնը, նրանց շեշտուն ուղիւն իր ուժեղ կնիքն է դրել նաեւ այդ աշխատանքների միջոցին յօրինուող ու երգուող մելոդիաների բառաշարի, տների ու տողերի, վանկերի ու յանգերի դասաւորութեան վրայ⁸:

Հենց այս գործօններն են ձեւատրում ազգային կամ էթնիկ երաժշտութիւնը, եւ նայած աշխատանքների ու բնակլիմայական պայմանների տար-

⁸ Ա. Ղանալանեան, *Հայ շինականի աշխատանքի երգերը*, «Պետական հրատ.», Երեւան, 1937, էջ 40-41:

բերութիւններից, բոլոր ազգերի երաժշտութիւններն ունենում են իրենց իւրայատուկ եւ անկրկնելի կառուցուածքները:

Թափանցելով կեանքի բոլոր շերտերը՝ երաժշտութիւնը ստացել է նաեւ հոգեւոր, ծիսական եւ խորհրդապաշտական նշանակութիւն եւ կարեւորուելով՝ բոլոր ծիսական, տօնական արարողութիւնների բաղկացուցիչ մասն է եղել: Անգամ երաժշտական գործիքների պատրաստման ընթացքը ծիսական էր դիտարկւում եւ ամբողջ ընթացքում վարպետը պարտաւորւում էր հետեւել յստակ կանոնների՝ գործիքը կատարելալ պատրաստելու համար: Յասմիկ Պիկիշեանը հետաքրքիր դիտարկումներ է արել այս մասին՝ ընդգծելով, որ նուագարան պատրաստելիս առասպելականացուած պատկերացումները միատրուում են նուագարանի աստուածային էութեան եւ վարպետի արտասովոր անձ լինելու գաղափարներում: «Որոշարկուած էր արարողակարգը. օրինակ գործն անելուց առաջ վարպետը մաքրագործման ծէս էր կատարում փարածքն ազատելով ուղղակի կամ աներեսոյթ չարից եւ անմաքրութիւնից, լուացում, փառք փալիս Տիրոջը՝ «գործին յաջողութիւն» հայցելով, ապա կարգաւորելով հումքն ու գործիքները՝ սկսում աշխատել:... Ըստ ամենայնի, երբ վարպետը որոշում էր առանձնապարտուկ նուագարան պատրաստել՝ պէտք է փոխէր առօրեայ կենսածէսը եւ ժուժկայութիւն դրսևորէր»⁹: Կարեւոր էր նաեւ, որ նուագարանի պատրաստումը կապուած լինէր բնութեան տարրերի հետ (հող, ջուր, օդ, կրակ), նիւթը (փայտ, քար, մետաղ) եւ ստորգետնեայ աշխարհում, գետնի վրայ, ջրում եւ օդում ապրող արարածների հետ (ոսկոր, եղջիւր, կաշի եւն.): Ըստ էութեան տիեզերքի հիմնական տարրերը դառնում են արարման գործընթացի մասնակից, իսկ «... նուագարան պատրաստող վարպետը կրկնօրինակում է Արարչին՝ նուագարանի միջոցով վերստին կրկնելով տիեզերքի արարման գործընթացը: Նա ստեղծում է երկնային լուսարուներ. արեւ՝ ծնծղայ, գիւր, քնոց, զանգ, զոնգ, լուսին՝ դափ, թմբուկ»¹⁰: Արդիւնքում՝ նուագարանը, վերածուելով տիեզերքի հնչիւնային արտայայտչի, վերարտադրում է այն, դառնալով իւրօրինակ միջնորդ բնութեան եւ մարդու միջեւ, որի շնորհիւ մարդուն հասանելի են դառնում տիեզերքի ձայները: Այս ողջ արարողակարգը ձեւատրուել է դարերի ընթացքում եւ իր մէջ ակնյայտօրէն ներառում է թէ՛ նախաքրիստոնէական-բնապաշտական, թէ՛ քրիստոնէական հաւատալիքներ՝ շատ գեղեցիկ եւ հետաքրքիր համադրելով դրանք:

⁹ Յասմիկ Պիկիշեան, «Տիեզերաստեղծ պատկերացումները հայ ամենական նուագարանագործական մշակոյթում», ՀՀ ԳԱԱ Վ. Համբարձումեանի անուան Բիւրականի աստղադիտարանի «Աստղագիտութեան կապն այլ գիտութիւնների, մշակոյթի եւ հասարակութեան հետ» ժողովածու, Երեւան, 2015, էջ 106:

¹⁰ Նոյն, էջ 108:

2019ին Ռադիո Վանը¹¹ նախաձեռնեց Komitas Restart նախագիծը՝ նուիրուած Կոմիտասի 150ամեակին¹²: Նախագծի շրջանակներում կոմիտասեան մշակումները ներկայացուել են ոռք, ջագ, դասական բոլոր ոճերում, այդ նախագծին մասնակցել են ինչպէս էթնո, ֆոլկ-ոռք խմբեր այնպէս էլ երաժշտութեան այլ տեսակների ներկայացուցիչ խմբեր: Նախագիծը ոչ միայն հնարատրութիւն տուեց բացայայտ տեսնել ազգային երաժշտութեան արդիականացման ինքնատիպ տարբերակները, այլեւ ընկալել Կոմիտասի եւ հայ երաժշտութեան տիեզերականութիւնը: Այդ նախագիծը հրաշալի ցոյց է տալիս վերոյիշեալ տեսութեան գործնական արդիւնքը. պահպանելով երգի եւ մեղեդու հիմնական կառուցումը, երգի կատարուած ձեւափոխութիւնները չեն ոչնչացնում եւ չեն խեղաթիւրում այն, այլ իրայատուկ արդիականացնում եւ նոր շունչ են հաղորդում:

Ազգային երաժշտութիւնը, կուտակելով իր մէջ դարերի պատմութիւնն ու փորձը, ժամանակակից դարաշրջանում եւս իրեն դրսեւորում է նմանապէս՝ այժմ էլ ներառելով ժամանակակից երաժշտական միտումներ: Ռոքի հետ համադրուելով ազգային երաժշտութիւնը տեղայնացնում է ոռքը եւ անկրկնելի տեսակ դարձնում: Այժմ աշխարհում ֆոլկ-ոռքի բազմաթիւ խմբեր են ստեղծագործում եւ դրանցից իրաքանչիւրը իր ինքնատիպութեամբ եզակի է:

Հայկական ֆոլկ-ոռքը սկիզբ է առել դեռեւս Ի. դարում, խորհրդային իրականութեան շրջանակներում: *«Խորհրդային Հայաստանում ստեղծուած առաջին ինքնագործ խմբերը եւս միապարբ չէին: Գիւղական բնակավայրերում ձեւաւորուած երաժշտական խմբերը հիմնականում ժողովրդական երգ ու պարի կամ աւանդական նուագարանների (ժողգործիքների) համոյթներ էին, որոնց երգացանկում տեղ էին գտնում հանրութեանը ծանօթ ու սիրուած ազգային պարերը, ժողովրդական, աշուղական երգերն ու նուագները եւ համեմատաբար սակաւ՝ այդ ժանրում ստեղծագործող կոմպոզիտորների գործերը»*¹³: Ներկայումս միտում կայ զանգուածայնացնել ազգայինը հենց երկրի ներսում, ինչը ունի երկու նպատակ՝ ազգայինի պահպանում եւ զբօսաշրջութեան զարգացում: Առաջինի դէպքում 2014ից սկսած դպրոցներում դասաւանդում է ազգային երգ ու պար առարկայ՝ ազգայինը հանրայնացնելով եւ պահպանելով: *«...տարիների այդ նպատակամէտ ջանքերի շնորհիւ նախնիներից ժառանգուած մշակութային արժէքները վերաիմաստաւորուեցին ու հաստատուեցին անկախութեան սե-*

¹¹ «Ռադիո Վանը» հիմնադրուել է 1997ին: Այն ՀՀ յայտնի ռադիոկայաններից է, ունի բազմաժանր հաղորդումներ՝ երաժշտական, վերլուծական, տեղեկատուական: 2020ին «Լաւագոյն Հայկական բրենդ-2020» մրցանակաբաշխութեան ժամանակ ճանաչուել է «Տարուայ լաւագոյն ռադիոկայան»:

¹² Տե՛ս՝ <https://www.radiovan.fm/station/project/769> :

¹³ Յ. Պիկիշեան, «Աւանդական երաժշտութեան քաղաքային կենսընթացը», <https://doi.org/10.53548/0320-8117-2023.2-167>, 2023, էջ 168:

րնդի կեանքում: Անտարակոյս, այդ ժառանգության հանրայնացման, վերաբերման ու կենսունակության խթաններից են նաեւ «Նարեկացի» մշակութային կենտրոնում (2005), Կասկադում (2009), Թումոյի այգում (2020) պարբերաբար կազմակերպուող հայկական պարի ուսուցման երեկոները (դեկ.՝ Գագիկ Գինոսեան)»¹⁴:

Այս հանրայնացման քաղաքականութիւնը յանգեցրեց ոչ միայն ազգային աւելի լաւ ճանաչելու եւ տիրապետելու հմտութեանը, այլեւ օգնեց աւելի արհեստավարժ միջոցներով միատրել աւանդականն ու ժամանակակիցը:

Հայկական ոռքի եւ ֆոլկ-ոռքի միջեւ բաժանումը շատ պայմանական է, քանի որ բոլոր ոռք խմբերը այս կամ այն կերպ անդրադառնում են աւանդական որեւէ թեմայի: Դա կարող է լինել նոյնիսկ մէկ երգի սահմաններում, կամ՝ ալբոմի անտան կամ գուցէ հագուստների ձեւաւորման: Այս յօդուածում բաժանումն արուած է աւելի ակնյայտ ընդգծուած երգացանկի հիման վրայ, թէեւ ազգագրական կամ ժողովրդական երգեր կարելի է գտնել նաեւ այլ խմբերի մօտ: Ընդ որում հայկական ֆոլկ-ոռքը կարող է ներառել թէ՛ կոթողային հոգետոր, թէ՛ ժողո-վրդական, թէ՛ ազգագրական երգերը:

Ֆոլկ ոռքն ունի ենթաժանրեր՝ **Մետալ ֆոլկ** (metal folk), որը ներառում է մետալ ենթաոճերի միաձուլում տարբեր ազգագրական խմբերի ժողովրդական երաժշտութեան հետ, **Օրիէնտալ մետալ** (Oriental metal – արեւելեան մետալ) ֆոլկ մետալի ենթաժանր է, որն առաջացել է 1990ականների կէսերին Հայաստանում, Սինկափուրում, Իսրայէլում: Ժանրը ստեղծուել է հայկական Այաս, Իսրայէլեան Orphaned Land, Melechesh, Salem եւ սինկափուրեան Rudra խմբերի շնորհիւ, **Նէո-ֆոլկ ոռք** (neo folk rock), որի գրոյթներում երաժիշտներն աւելի յաճախ անդրադառնում են նախաքրիստոնէական (հեթանոսութեան), բնապաշտական, ֆանտաստիկայի կամ դիցաբանութեան թեմաներին: Այս բոլոր ենթաժանրերը մաքուր վիճակում քիչ կարելի է գտնել, մեծ մասամբ դրանք համադրութիւններ են այլ ենթաժանրերի հետ:

ԱՅԱՍ

Իւումբը հիմնուել է 1986ին Երեւանում, Արթուր Միտինեանի կողմից, ով Երեւանի եւ Մոսկուայի երաժշտանոցների շրջանաւարտն էր: Խմբի երաժշտութիւնը գրաւել է քննադատների ուշադրութիւնը ծանր ոռքի եւ հայկական հոգետոր երաժշտութեան հետաքրքիր միաձուլմամբ: Այն հնչում է բաւականին

¹⁴ Նոյն, էջ 172:

կոթողային՝ ոռք գործիքատրման ծանրութեամբ հանդերձ: 1988ին թողարկուեց առաջին պաշտոնական ալբոմը՝ «Երկինք եւ երկիր»: Ընդամենը մէկ տարուայ ջանքերի արդիւնքում խումբը ունեցաւ այնպիսի յաջողութիւն, որ իրենք, հայկական մէկ այլ՝ Ասպարէզ մետալ խմբի հետ միասին, գերմանական *Melodie und Rhythmus* եւ *Neues Leben* ամսագրերի կողմից ընդգրկուեցին ԽՍՀՄ լաւագոյն ոռք-խմբերի տասնեակում: 1991ին խումբը պէտք էր ելոյթ ունենար Megadeth խմբի հետ, սակայն խմբի մենեջերից Արթուր Արեսկինը լքեց խումբը, եւ համերգը չկայացաւ: 1995ին, երկրորդ՝ «Gaush Urvan» ալբոմի թողարկումից յետոյ Միտինեանը տեղափոխուեց Երևան, զբաղուելով այնտեղ սեփական ասպարէզով: Դառնում է աշխարհում առաջին «Բիթլզ ընդմիջտ» ոռք-բալետի հեղինակը եւ ղեկավարում «ARM-records» ծայնագրման ստուդիան:

2008ին Նրանք վերամիաւորուեցին ելոյթ ունենալով Zhesht Events-ի կազմակերպած Metal Attack 2008 փառատօնին: Նրանց վերջին ալբոմը թողարկուել է 2010ին:

ԲԱՄԲԻՌ

Բամբիռ խումբը ֆոլկ-ռոքի առաջին խմբերից էր, այն հիմնուել է 1978ին, Գիւմրիում: Խմբի անդամներն էին Գագիկ «Ջագ» Բարսեղեանը (ծայնային, կիթառ), Գուրգէն Յակոբջանեանը (ծայնային, ֆլէյտա) եւ Թաթուլ Եղիազարեանը (ջութակ): Խումբը 1982ին մասնակցելով Լիդի փառատօնին (Բելառուս) ստացաւ «Ֆոլկ-երաժշտութիւն» մրցանակը: 2002ին հաւաքում է խմբի նոր սերունդը՝ Նարեկ Բարս (ծայնային, կիթառ), Արիկ Գրիգորեան (ծայնային, ֆլէյտա), Արման Քոչարեան (բաս-կիթառ) եւ Աշոտ Կորգանեան (հարուածային գործիքներ), եւ արդէն յաջորդ տարի շրջագայութեան մեկնում ԱՄՆ:

2003ին Բամբիռն արժանացաւ Ազգային Երաժշտական Մրցանակաբաշխութեան կողմից Լաւագոյն ոռք-խումբ մրցանակի: 2004ին Բամբիռը ներկայացրեց «Սալա» ոռք-օպերան՝ ըստ Էռնեստ Հեմինգուեյի «Ծերունին եւ ծովը» վիպակի: Նոյն տարին Բամբիռը, առաջինը հայկական ոռք-խմբերից, մի շարք համերգերով ելոյթ ունեցաւ Իրանում: 2007ին Աշոտը լքում է խումբը, եւ թմբկահարի տեղը խմբում զբաղեցնում է Վարդան Փարեմովեանը: 2010ին խումբը մասնակցում է Eurovoice միջազգային մրցոյթին "That's fine with us" երգով, եւ զբաղեցնում երրորդ տեղը¹⁵:

¹⁵ Տես՝ <https://antirabizkyart.blogspot.com/p/rock-bands.html> :

2011 Ապրիլի 15ին տեղի ունեցավ առաջին սերնդի Բամբիռ խմբի «Armenian scotch» ձայնասկառուակի շնորհանդեսը: Ձայնասկառուակում զետեղուած են խմբի առաջին եւ երկրորդ սերնդի 30ամեայ գործունէութեան ընթացքում ստեղծած աշխատանքները: Այբոմը նուիրուած է մեծանուն բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանի 140 եւ շոտլանդացի հանրաշայտ բանաստեղծ Ռոբըրտ Բըրնզի 250 ամեակներին: Այբոմում տեղ են գտել նաեւ երկու բանաստեղծների ստեղծագործութիւնները, 18 երգերից 17ի երաժշտութիւնը տարբեր տարիներին գրել է Գագիկ Բարսեղեանը¹⁶:

Խումբը յաջողութեամբ ստեղծագործում է մինչ օրս:

ԴՌԳՄԱ

Դոգման հայկական ռոք երաժշտութեան ամենափորփնակ ու ամենահանրաշայտ խմբերից է: Հիմնադրուել է 2008ին Երեւանում՝ աւելի վաղ շրջանի, արդէն լուծարուած MDP (Manic Depressive Psychosis) խմբի անդամներ կիթառահար Հենրիկ (Հենո) Գրիգորեանի եւ բասկիթառահար Վարդան Գրիգորեանի կողմից:

Դոգմայի երաժշտութիւնը էթնիկ-ֆոլկլորային երաժշտական մտածողութեան, մետալի ծանր գործիքային նուագակցութեան ու առաջադիմական ռոքի անսպասելի լուծումների անկրկնելի համադրութիւն է՝ մետալ-ֆոլկ ռոք:

Խմբի հիմնադիր կազմը հետեւեալն էր՝ Հենո Գրիգորեան (կիթառ), Վարդան Գրիգորեան (բաս կիթառ), Զառա Գէորգեան (ծայնային), Դերենիկ (Դերիկ) Վարդումեան (հարուածային գործիքներ): 2014ին Վարդումեանին փոխարինում է երիտասարդ թմբկահար Գոռ Աւետիսեանը:

Խումբը բազմաթիւ ելոյթներ է ունեցել ՀՀ ողջ տարածքում, եղել ՀՀում կայացած երաժշտական մի շարք մեծ միջոցառումների կազմակերպման առաջամարտիկ: Դրանցից իրենց կարեւորութեամբ յատկապէս պէտք է առանձնացնել Jethro Tull, Deep Purple, Uriah Heep խմբերի, Ջոն Սքւաֆլինի եւ Իլըն Անդերսընի երեւանեան համերգերը: Վերջինս՝ իր 2010 Սեպտեմբերի 24ի երեւանեան համերգի ժամանակ Դոգմայի վոկալիստ Զառա Գէորգեանի հետ կատարել է երկու երգ Jethro Tullի եւ երկու երգ Դոգմայի երգացանկից: Խումբն առ այսօր մի շարք մենահամերգեր է ունեցել նաեւ Գերմանիայում, Լեհաստանում, ձայնագրել երեք ստուդիական ալբոմ՝ «էթնիկ-մեթնիկ» (2009), «Անդր Դոգմա» (2013) եւ «Նա Նէ» (2016): Դոգ-

¹⁶ Տե՛ս՝ <https://www.panarmenian.net/arm/news/67305/> :

մայի համերգային գործունեության մեջ յատկապես ուշագրավ են «Անդր Դոգմա» արժամի 2013ի պրոմո-հիփոպիսադերը Հայաստանի մարզերում¹⁷:

Խումբը գործում է մինչ օրս:

ԼԱԻ ԷԼԻ

Լաւ Էլին հայկական ալտերնատիւ ֆոլկ ռոք խումբ է, որ ստեղծուել է Վանաձորում, 1996ին՝ Միեր Մանուկեանի եւ Գոռ Մխիթարեանի կողմից: Նախկին ՍՆԷՔ (Սիրոյ Նեոէկզիստենցիալիստական Քրեստոմատիա) խմբի անդամները միատրուելով ԱԼՔ խմբից Դաւիթ Գրիգորեանի եւ Ալեքս Աւետիսեանի հետ (վերջինիս, արժամի ծայնագրութիւնից յետոյ,

փոխարինեց կրկին ԱԼՔ խմբից Վահէ Տէրտէրեանը), 1997ին թողարկեցին առաջին «ԼԱԻ» արժամը, որն ընդգրում էր 21 երգ՝ 10ը անգլերէն, 11ը՝ հայերէն: 1998ին թողարկուեց խմբի յաջորդ՝ «Էսսէներ» արժամը: Այն մեծ յաջողութիւն գրանցեց, հեռարձակուեց Հայկական ռադիոյով: Խմբի ճանաչուածութիւնն աճեց կենդանի համերգերի եւ հեռուստատեսային ելոյթների միջոցով: Այնուամենայնիւ խումբը լուծարուեց 1999ին՝ անհատական նախագծեր եւ ստեղծագործական գործունեութիւն ծաւալելու նպատակով: Վերամիատրումը տեղի ունեցաւ 2004ին եւ ծայնագրուեց «Notes from Vanadzor: Urban Armenian Rock» արժամը, որը բարձր գնահատանքի արժանացաւ միջազգային հարթակներում եւ դարձաւ երկպագուների սիրելին:

2011ին Լաւ Էլին կրկին վերադարձաւ երաժշտական ասպարէզ նոր կազմով. Միեր Մանուկեան, Գոռ Մխիթարեան, Բագրատ Ազնաւորեան (կիթառ, օժանդակ վոկալ), Տիգրան Ոսկանեան (բաս), Շողեր Մանուկեան (թաւջութակ): Խումբը կարծես նոր շունչ առաւ եւ սկսեց կենդանի կատարումներով հանդէս գալ ՀՀում եւ արտասահմանում: Իսկ 2015ին, իր 20ամեակի առթիւ ունեցաւ 3 համերգ, որոնց մասնակցում էին ինչպէս հին, այնպէս էլ նոր անդամները: Համաժողովրդական պահանջարկով, Լաւ Էլին ստուդիա վերադարձաւ 2018ին եւ ծայնագրեց «Անձրեաշուն» արժամը, որը թողարկուեց թուային ձեւաչափով եւ լայն ճանաչում գտաւ հայ հասարակութիւնում: Ալմբումից յետոյ խումբը հրապարակեց նաեւ «Արեւին, արեւին» սինգլը՝ շարժանկարային հոլովակի տեսքով՝ Արմինէ Հայրապետեանի մասնակցութեամբ: 2019ին՝ Երեւանի «Այրարատ» կինո-

¹⁷ Տես՝ <https://dogma.am/> :

թատրոնում Լաւ Էլի եւ Բամբիռ խմբերը ելոյթ ունեցան համատեղ համերգով, որը տեղական լրատուամիջոցները բնորոշեցին որպէս «տարուայ ողբ-համերգ»: 2020ին խմբի կազմը հետեւեալ տեսքն ունէր. Միքէլ Մանուկեան, Գոռ Մխիթարեան, Գոռ Թադեոսեան, Տիգրան Ոսկանեան, Շողեր Մանուկեան, Վարդան Փարեմուզեան: Այժմ, արդէն 25 տարի շարունակ Լաւ Էլի հայկական ողբ խումբը շարունակում է ստեղծագործել՝ յուրախութիւն հայ լսարանի եւ երկրպագուների մեծ բանակի¹⁸:

ԿԱԹԻԼ

Խումբը ստեղծուել է 2017ին, մշակելու Հայկական Լեռնաշխարհի (Պարսկահայք, Համշէն, Քեսապ, Արցախ, Արեւմտեան Հայաստան, Վան/Վասպուրական եւն.) ազգային աւանդական երաժշտութիւնը ժամանակակից նորարարական ոճով եւ միեւնոյն ժամանակ չաղաւաղելով հայկական աւանդական

երաժշտութեան մեղեդին: Խմբի հիմնադիր անդամներն են. Գրիգոր Դաւթեան (հարուածային գործիքներ), Արեգ Սուքիասեան (բաս կիթառ), Գրիգոր Քարտաշեան (հայկական փողային գործիքներ, Սեադա Համբարչեան (կիթառ եւ ձայնային): Խմբի մշակումներում հայկական երգեցողութեան հետ միախառնուում են արեւմտեան կիթառի հնչիւնները եւ հայկական կշռոյթների ներքոյ ստեղծուում է մի տրամադրութիւն, որտեղ գերիշխում են հայկական փողային գործիքները: Այս խմբի երաժշտութեան մէջ միեւնոյն ժամանակ կարելի է զգալ եւ հին հայկական երաժշտութիւնը, եւ հին անգլիական English old school rock երաժշտութիւնը կամ փոփ պատկերների վրայ կառուցուած հայկական մեղեդիները: Հայկական երաժշտութեան այսօրինակ մշակմամբ խումբը նպատակ ունի հիմնականում հայ երիտասարդութեան շրջանում արթնացնել սէր դէպի աւանդականը եւ նոր շունչ տալ հազարամեակներ ապրած, սակայն մեր օրերում լուսանցքայնացուած ազգային երգերի¹⁹:

Խմբի երգացանկը բաղկացած է հիմնականում հայ ազգագրական երգերի մշակումներից, ինչպէս եւ աշուղական երգերից, ներառեալ՝ Գուսան Աշոտի «Ձանգեզուրի չուերը» երգը:

2022ին նրանք նկարել են «Հոսք» ֆիլմը՝ յանկարծաստեղծ երաժշտութեամբ²⁰՝ նուիրած Հայաստանին եւ Արցախին:

¹⁸ Տես կայքը՝ <https://lavelimusic.com/> :

¹⁹ Տես՝ https://barepasht.am/index.php?option=com_k2&view=item&id=819:2020-11-03-08-28-06&Itemid=1495&lang=hy :

²⁰ Ֆիլմը՝ <https://www.youtube.com/watch?v=yN76NcYp-oc&t=1s> :

Journalist.am կայքին տուած հարցազրոյցում խմբի մենակատար Սեադա Համբարձումեանն ասել է. «...Մենք պայքարում ենք յանուն որակեալ երժշտութեան, նրա համար, որ հայկական մեղեդիները իրենց ճիշդ տեղում յայտնուեն՝ թէկուզ մշակուած փարբերակով: Եթէ ուսումնասրենք մեր հարեան ազգերի մշակոյթը, ստեղծագործութիւնները, պարզ կը տեսնենք, որ իրենք իրենց մեղեդիները չեն էժանացնում, չեն ցածրացնում, այլ փորձում են էլ աւելի լաւ ցուցադրել, աւելի հարուստ դարձնել: Ու մեր կարեւոր նպատակն է ցոյց տալ, որ հայկական մեղեդին եւ խորութիւն ունի, ինքը այնքան ճկուն է, որ կարող է բոլոր տեղերում յայտնուել, միշտ արդիական մնալ»²¹:

Խումբը 2025ի Հոկտեմբերին համերգ է ունեցել Փարիզում:

ՈՐԴԱՆ ԿԱՐՄԻՐ

Խումբը կազմաւորուել է 2005ին՝ Վանաձորում: Մասնակցել է հայաստանեան բազմաթիւ փառատօների, ունեցել մենահամերգեր: Համերգային շրջագայութիւններով եղել է ԱՄՆում, Լոնտոնում, Գերմանիայում, Սպանիայում, Վրաստանում, Ռուսաստանում եւ

Ուքրանիայում: Խումբը իր կարեւորագոյն մասնակցութիւններից է համարում ԱՄՆում միջազգային South by Southwest փառատօնը, որտեղ ՀՀ ներկայացուել է առաջին անգամ: Նկարահանել է երկու տեսահոլովակ, մէկը ֆուլբ-ռոք ոճում՝ «Լեբլեբիջիների խմբերգ» երգի եւ «The Voice of Tomorrow» երգի հիման վրայ: Վերջինս նուիրուած է Հայոց Ցեղասպանութեան 100ամեակին: Խումբն իր ստեղծման օրուանից կերտում է երաժշտութեան իր իւրօրինակ տեսակը՝ հաւատալով, որ մշակութային նման դրսեւորումը հզօր գործիք է: Խմբի երաժշտութեան առանցքում մարդն է՝ իր զգացմունքներով, ընկերային եւ քաղաքական խնդիրներով:

Խմբի անդամներն են.- Վահան Պողոսեան (ծայնային), Դաւիթ Գրիգորեան (կիթառ), Դաւիթ Գալստեան (բաս-կիթառ), Պայքար Չախոյեան (հարուածային):

Panorama.amի հետ հարցազրոյցում խմբի մենակատար Վահան Պողոսեանը խմբի անուան մասին ասել է «...որոշեցինք հայկական ինչ-որ անուն տալ, եւ առաջարկեցի «Որդան կարմիր», որովհետեւ լսել էի որդան կարմիր ներկի մասին պատմութիւններ: Տալս Ղարաբաղից էր, իր հետ մի գորգ էր բերել, որ որդան կարմիրով էր ներկուած, այնտեղ կային նախշեր, որոնք ինձ միշտ դուր էին գալիս: Որոշեցինք խումբն այսպէս կո-

²¹ Տե՛ս՝ <https://journalist.am/archives/31312> :

չել, յեկոյ առաջացաւ փիլիսոփայութիւնը՝ մենք էլ այնպիսի բան ստեղծենք, որ որդան կարմիրի նման դարերի մէջ չխամրի, ու այդպէս՝ քարը քարին դնելով կառուցուեց, դարձաւ «Որդան կարմիր»ի ներկայ վիճակը...»²²:

Նրանց վերջին տեսահոլովակը ստեղծուել է 2019ին:

ՈՍՏԱՆ ՀԱՅՈՑ

«Ոստան Հայոց» ռոք խումբը հիմնադրուել է 1986ին՝ ռեժիսոր, կոմպոզիտոր, բաւ կիթառահար լուսահոգի Արեգ Նազարեանի (1964-2019) կողմից: Կարճ ժամանակում խումբը մեծ ճանաչում ունեցաւ ՀՀ-ում եւ դարձաւ 1980ականների ազգային-ազատագրական շարժման խորհրդանշներից մէկը:

Ոստան Հայոցի երաժշտութեան հիմքում ընկած է հայկական ժողովրդական երաժշտական մտածողութիւնը: Վերջինիս համադրութիւնը հարդ ռոքին բնորոշ յագեցած գործիքային հնչողութեան ու արտ-ռոքի տարրերի հետ հիմք դրեց հայկական երաժշտութեան մի նոր ալիքի: Խմբի առաջին կազմում էին Արեգ Նազարեանը (բաւ կիթառ, ծայնային), Եոհան Կոստանին (Յովհաննէս Կուրդինեան, ծայնային), Մկրտիչ Բաբայեանը (ստեղնաշարային գործիքներ), Վարուժան Ուղուրեանը (կիթառ), Աշոտ Ղադեանը (հարուածային գործիքներ): Յետագայում Բաբայեանին փոխարինեց Վահէ Խաչատրեանը: Առաջին իսկ տարիներից խումբն եռանդուն համերգային գործունէութիւն է ծաւալել Հայաստանի ամբողջ տարածքում, մասնակցել է մի շարք ռոք փառատօների, որոնց շարքում յատկանշական են Հեծանուահրապարակի (1987), Սիսիանի (1992-93), «Գառնեամուս» (1994-96) փառատօները, խմբի մի շարք համերգերը Երեւանում, Ստեփանակերտում եւ այլուր: 1992-94ին ձեւաւորուեց խմբի հիմնական կազմը՝ Արեգ Նազարեան, Եոհան Կոստանի, Դափթ Մուշեղեան (կիթառ, ակուստիկ կիթառ, ծայնային), եւ Լեւոն Հախվերդեան (հարուածային գործիքներ): Իր 35ամեայ գործունէութեան ընթացքում խումբը թողարկել է մի շարք սինգլներ ու տեսահոլովակներ, երկու ստուդիական ալբոմ՝ «Ձարթիր, Որդեակ» (1989) եւ «Քիմերներ»

22

Տէս՝

<https://www.panorama.am/am/news/2017/12/25/%C2%AB%D5%88%D6%80%D5%A4%D5%A1%D5%B6-%D5%AF%D5%A1%D6%80%D5%B4%D5%AB%D6%80%C2%BB-%D5%BC%D5%B8%D6%84-D4%B1%D5%84%D5%86-%D5%B0%D5%B5%D5%B8%D6%82%D6%80%D5%A1%D5%AD%D5%A1%D5%B2%D5%A5%D6%80/1884226> :

(1996), որոնք լայն ճանաչում են ձեռք բերել ոչ միայն հայաստանաբնակ երաժշտասերների, այլև բազմաթիւ արհեստավարժների շրջանում թէ՛ ՀՀում, թէ՛ ՀՀից դուրս: 2019 Մարտի 13ին՝ Արեգ Նազարեանի անժամանակ մահից յետոյ, խմբի համերգային գործունէութիւնը որոշակի դադար առաւ: Սակայն Հայկական Ռոք ընկերակցութեան կողմից 2019ի ամռանը կազմակերպուած «Armenia In Rock» փառատօնին «Ոստան Հայոց» խումբը նոր կազմով բեմ բարձրացաւ՝ Սահակ Ղազարեան (բաս կիթառ), Նարեկ Կուրդիւնեան (կիթառ) եւ իր ելոյթը նուիրեց Արեգ Նազարեանի յիշատակին: Այժմ խումբը զբաղուած է նոր ալբոմի ստեղծմամբ, բացի այդ, խմբի երկու անդամները՝ Դավիթ Մուշեղեանն ու Յովհաննէս Կուրդիւնեանը, շարունակում են խմբի երաժշտութիւնը ներկայացնել հանրութեանը «ID Project»ի տեսքով՝ Vostan Hayots Unplugged ձեռագրով:²³

ADANA PROJECT

«Ադանա փրոջեքթ»²⁴ խումբը ստեղծուել է 2014ին Արիս եւ Արին Քարամեան եղբայրների նախաձեռնութեամբ: Խումբը հին հայկական, ժողովրդական, ազգագրական եւ էստրադային երգերը նոր սերնդին մատուցում է մետալ ֆոլք-ռոք ոճով: Խմբի հիմնադիրները իրանահայ Մետաֆոր²⁵ խմբի հիմնադիրներն են:

Խմբի անուանումը եղել է ի յիշատակ Եղեռնի զոհ դարձած շքեղ Ադանա քաղաքի: Երգացանկը յագեցած է ռազմահայրենասիրական ոգու երգերով: 2020ին թողարկուել է առաջին ձայնասկաւառակը՝ «Վերադարձ»:

Խմբի անդամներն են.- Արին Քարամեան (ստեղնաշարային գործիքներ, երաժշտական ղեկավար), Արիս Քարամեան (հարուածային գործիքներ), Մանէ Տոնոյեան (ծայնային), Պատրիկ Աւետիսեան (կիթառ), Ռոման Մնացականեան (կիթառ), Գեղամ Ղազարեան (բաս-կիթառ):

Ներկայումս խումբը գործում է. վերջին համերգը տեղի է ունեցել «Էպոս» ակումբում 2025 Նոյեմբերի 15ին:

²³ Կայքը՝ <https://armrock.am/artist/vostan-hayots-hy/> :

²⁴ Տէս՝ <https://armrock.am/artist/adana-hy/> :

²⁵ Այդ խմբի մասին տես յօդուածաշարի Մաս Ա.ում՝ <https://arar.sci.am/dlibra/publication/412180/edition/380963/content> :

ՆՌԱՆԷ

Նպատակ ունենալով խթանել Գիմրի քաղաքի մշակութային կեանքի զարգացումը, նոր երաժշտական եւ մշակութային մօտեցումներ ձեւափոխել երաժշտասեր հանրության շերտերում՝ 2016ին կեանքի կոչուեց երիտասարդական երաժշտական խմբի ստեղծման գաղափարը։

Կազմաւորուեց «ՆՌԱՆԷ»²⁶ ֆոլք-ռոք բենդ երիտասարդական երաժշտական խումբը, որն իր գործունէութեամբ աստիճանաբար զբաղեցնում է իր ուրոյն տեղը երաժշտական աշխարհում։ Խմբում ներգրատւած են եռանդուն, տաղանդաւոր, նպատակասլաց երիտասարդ-երաժիշտներ, ովքեր, անկասկած, հանդիսանում են նոր Հայաստանի մշակութային վերելքի երաշխիքը։ «Նռանէ» ֆոլք-ռոք խումբը իր գործունէութեամբ փորձում է համախմբել երաժշտասէր հասարակութեանը, ներկայացնելով հայկական եւ այլ ազգերի երաժշտութիւնը իւրովի մեկնաբանմամբ։ Խմբի ելոյթները գտնում են ջերմ ընդունելութիւն եւ մշտապէս արժանանում հանդիսատեսի բարձր գնահատականին։

Խմբի անդամներն են.- Աննա Քոչարեան (երգչուհի, ջութակ), Քնարիկ Ստեփանեան (ֆլէյտա, դափ), Քնարիկ Խաչատրեան (քանոն, սանթուր), Վլադիմիր Ոսկանեան (սոլո կիթառ), Սամուէլ Պետրոսեան (հարուածային), Արմէն Քոչարեան (կիթառ, խմբի ղեկավար)։ Վերջին երգը ներկայացուել է երկու 2023ին. խումբը թէեւ աշխուժութիւն չի դրսեւորում, բայց չի յայտարարել դադարեցման մասին։

ՔԱՐԱՀՈՒՆՋ

Քարահունջ ֆոլկ-ռոք նախագիծը ձեւաւորուել է 2012 Դեկտեմբերին։ Նախագիծը ունի իր առջեւ դրուած նպատակ՝ նոր շունչ հաղորդել ու նորովի ներկայացնել պատմութեան փոշու շերտով պատուած, հայկական եւ այլ ազգերի էթնիկ երգերն ու մեղեդիները։ Խմբի երգացանկի հիմնական մասը կազմում են Կոմիտասի երգերի վերամշակումները, ներառուած են նաեւ հայկական ազգային այլ երգեր, ինչպէս նաեւ՝ իռլանդական ֆոլկի նմուշներ։ Խումբը ստեղծել է Տիգրան Կուչատեանը, ով նաեւ խմբի կիթա-

²⁶ Տե՛ս՝ <http://radiohay.am/2023/12/18/nrane-band/> :

ռահարն ու մեներգիչն է: Խմբի անդամները ցանկանում են շրջել ՀՀ տարբեր համայնքներում, լինել Արեւմտեան Հայաստանում եւ կարողանալ տեղացիների շուրթերից լսել եւ հաւաքել ազգային հին երգերը, այնուհետեւ այդ նիւթի հիման վրայ կատարել իրենց վերամշակումները²⁷: Նրանց ներկայի գործունէութեան մասին ոչինչ յայտնի է, նրանց մասին վերջին գրառումը 10 տարուայ վաղեմութիւն ունի:

ԹՄԲԱԹԱ

Թմբաթան հիմնադրուել է Բամբիո խմբի անդամ Արիկ Գրիգորեանի կողմից, որպէս ԹՈՒՄՈՒ²⁸ ուսումնական ծրագիր եւ 7 տարիների ընթացքում վերաճել ինքնուրոյն երաժշտական խմբի: Խումբը համերգերով հանդէս է գալիս ոչ միայն ՀՀում այլ նաեւ արտերկրում:

Խումբն ունի մեծ երգացանկ՝ 70ից ավել ստեղծագործութիւններ, եռանդուն աշխատում է, ծայնագրում եւ հանդէս գալիս ամենատարբեր հարթակներում՝ հեռուստատեսայինից մինչեւ փառատօնային:

Խմբի անդամները 30 դեռահասներ են, ովքեր սովորում են երաժշտութեան մշակման բոլոր փուլերը, ներառեալ՝ կատարումը, ծայնագրումը, համադրումն ու կատարելագործումը: Իրենց կատարումներում երիտասարդները փորձում են հայկական էթնիկ մեղեդիները ներկայացնել ժամանակակից մշակումներով, եւ այդ համադրութիւնը նոր շունչ ու մեկնաբանութիւն է ստանում՝ փոխելով աւանդական երաժշտութեան բոլոր կանոնները: Առանձնայատուկ մօտեցմամբ է ընտրուած անգամ խմբի **Թմբաթա** անունը, որը նմանեցրած է հայկական երաժշտութեան հնչիւնների կշռոյթին: «*Նրանք հայկական ժողովրդական երաժշտութեան հիման վրայ կախարում են օրիգինալ ստեղծագործութիւններ՝ համադրուած ռոքի եւ փորձարարական (էքսպերիմենտալ) երաժշտութեան հետ*»՝ բացատրել է «Արմենպրէս»ի հետ զրոյցում Թումո ստեղծարար արիեստագիտական կենտրոնի հաղորդակցման բաժնի ղեկավար Զառա Բուդաղեա-

²⁷ Տե՛ս՝ <https://hetq.am/hy/article/57957> :

²⁸ Թումո ստեղծարար արիեստագիտութիւնների կենտրոն, 12-18 տարեկան պատանիների համար նախատեսուած անվճար կրթական կենտրոն, որը մասնագիտացուած է դիզայնի եւ արիեստագիտամիջոցների ոլորտում: Թումո կենտրոնը բացուել է 2011ին Երեւանում: Հայաստանում այժմ գործում է 4 Թումո կենտրոն՝ Երեւանում, Սեւանում, Դիլիջանում, Գիւմրիում (նախապէս՝ նաեւ Ստեփանակերտում): ՀՀից դուրս կայ 7 միջազգային կենտրոն՝ Փարիզում, Մոսկուայում, Թիւրանայում, Պերլինում, Քիետում, Լիոնում եւ Թոքիոյում:

նը²⁹: Խումբը ողջ մշակումով նորովի ներկայացնում է Կոմիտասի ստեղծագործությունները:

2020ի ինքնամեկուսացման պայմաններում խումբը ծայնագրեց Կոմիտասի «Մատնիք» երգը հեռահար տարբերակով, որն անմիջապես մեծթիվ դիտումներ եւ արձագանգներ հաւաքեց: Խումբը յաջողութեամբ ելոյթներ է ունենում մինչ օրս, մասնակցում տարբեր միջոցառումների եւ փառատոների:

ՎԻՇԱՊ

Վիշապը ժողովրդական մեղեդիներն ու երգի խօսքերը համեմում է նոր գաղափարներով ու լիովին նոր հնչողութիւն բերում ասպարէզ: Այն ժողովրդական մեղեդիներով եւ նոր հնչողութեամբ երաժշտական խումբ է, հետազօտական նախագիծ՝ բացայայտելու ժողովրդական եւ հոգեւոր երաժշտութիւնը եւ ներկայացնելու այն տարբեր երաժիշտների հետ³⁰: Վիշապը ստեղծելու գաղափարի հիմքում տարբեր երաժիշտների հետ աշխատելն է, որոնք փորձով կը փոխանակուեն ու արդիւնքում հետաքրքիր մի նոր հնչողութիւն կը ստացուի: Խումբն եռանդուն գործունէութիւն է ծաւալում ՀՀ-ում եւ արտերկրում:

Վիշապը նախագիծն է 1993ից Բամբիո ողջ խմբի անդամ ֆիլյտահար, կիթառահար եւ բեք-վոկալիստ Արիկ Գրիգորեանի³¹: Վերջինս իր ասպարէզն սկսել է շատ վաղ տարիքում՝ գրաւելով ՀՀ-ի եւ արտերկրի բեմերը: Այժմ, երբ արդէն հաստատուել է որպէս երաժիշտ, ուսուցիչ եւ երգչախմբի խմբավար, նա ծգտում է հայկական երաժշտութեան մէջ նորարարութիւնների:

Լոս Անճելըսում Արիկ Գրիգորեանը եւ Արէն Աբգարեանը միասին սկսեցին աշխատել Վիշապ ծրագրի վրայ 2015ականներից, արդիւնքում Արէնի տանը փոքրիկ համերգ տեղի ունեցաւ: Միացան նաեւ թաւջութակահար Արտիոմ Մանուկեանը եւ հարուածային գործիքների երաժիշտ Վարդան Թուֆենքջեանը՝ դառնալով քառեակ: Խմբի կազմը փոփոխուում է: Հայաստանում, օրինակ, հարուածայիններ նուագում է Էդուարդ Յարութիւնեանը, ԱՄՆում՝ Թուֆենքջեանը, իսկ Փարիզում մէկ ուրիշը կը լինի: «...Որովհետեւ ամէն մէկիս մէջ կան այդ վիշապները, որոնք քնած են, արթնանում են կամ արդէն արթնացել են, նայած ում մօտ՝ ո՞նց, կամ երա-

²⁹ Հարցազրոյցն ամբողջութեամբ՝ <https://armenpress.am/hy/article/853099> :

³⁰ Տէս՝ <https://hy.creativearmenia.org/ca-agbu-fellow-arik-grigoryan> :

³¹ Տէս՝ <https://armradioarchive.am/ar/dGmcJir> :

ժշտությանը, հոգու պոռթկումից են արթնանում: Անձամբ ինձ համար վիշապը մշակողի պահապան է, շար ուժեղ կենդանի: Վիշապն ունակ է պահպանել մշակողը, ինչը, ըստիս, գնալով անելի մեծ խնդիր է դառնում՝ մեր մշակողը շար ծանր վիճակի մէջ է: Ճիշտ մշակողին մեր երկրում այսօր գրեթէ տեղ չեն տալիս: Աղքատ շարացել է, "դուրս է եկել քրի երես": Ինչու՞. որովհետեւ քրի երես այն հանողներն են շարացել...»³², ասել է Վարդան Թուֆենքեանը panarmenian.net-ի հետ զրոյցում:

Խմբի երգացանկը խիստ բազմազան է. այն ներառում է միջնադարի հայ հոգեւոր եւ ժողովրդական երգեր: Արիկ Գրիգորեանը շարունակում է ստեղծագործել, սակայն հենց Վիշապի շրջանակներում թերեւս վերջին անգամ 2020ին է ելոյթ ունեցել:

ՌԱՀՎԻՐԱ

Նէո-ֆոլկ մետալ ողբ խումբը հիմնադրուել է 2005ին կիթառահար Տիգրան եւ թմբկահար Գարեգինի կողմից: Ամէն ինչ սկըսուեց Վահագնի, Գէորգի, Տիգրանի եւ Գարեգինի³³ ծանօթութիւնից: Առաջնորդուելով «Ռչ միայն խօսքով, այլեւ գործով» գաղափարով եւ նոր բացայայտումների հանդէպ սիրով՝ տղաները որոշեցին համատեղել երաժշտութիւնն ու հայրենասիրական գործունէութիւնը:

Նրանց գաղափարական առաջնորդը Գարեգին Նժդեհն էր: Ստեղծուեց երգ՝ նուիրուած Յեղասպանութեան զոհերի յիշատակին: Գարեգինը սկսում է ուղ. նուագել, Գէորգը վերցնում է բաս կիթառը, Տիգրանը՝ էլեկտրական կիթառը, իսկ Վահագնը՝ խօսափողը: Ընդամենը միքանի շաբաթ անց Վահագնը լքեց խումբը: Հենց այդ ժամանակ գրուեցին «Ի գիտութիւն», «Լռութիւն», «Յաղթանակ» եւ «Լեռ» ստեղծագործութիւնները:

Աւելի ուշ Գոռը միացաւ խմբին որպէս մենեդէիչ, եւ խումբը սկսեց իր ստեղծագործական ճանապարհը:

Յետոյ երաժիշտները միքանի համերգ են տալիս: Նրանց երաժշտութիւնը ընդունուեց եւ ընկալուեց հանրութեան կողմից: 2007ին խումբը ցրուեց: Գոռը շարունակեց ուսումը, իսկ Գէորգը ստեղծեց նոր խումբ՝ Osttruppen: Տիգրանն ու Գարեգինը, փորձելով դուրս գալ ստեղծուած իրավիճակից, շարունակեցին թիմի ստեղծագործական ուղին: Հենց այդ ժամանակ լոյս տեսաւ Ռահվիրայի առաջին ձայնագրութիւնը՝ «Լռութիւն»ը, որտեղ Գարեգինը հանդէս եկաւ որպէս մենեդէիչ:

³² Տե՛ս՝ <https://www.panarmenian.net/arm/interviews/224874/> :

³³ Նրանք ներկայանում են միայն անուններով:

2010ի վերջին Գարեգինը վերադարձաւ խումբ, եւ Ռահվիրան վերսկսեց իր գործունեութիւնը: 2011ի սկզբին, նրանց է միանում Գէորգը: Այս նոր կազմով նրանք հանդես են գալիս մենահամերգով՝ Pagan Metal Party: Աւելի ուշ՝ նոյն թուականին, թողարկուեց երրորդ ալբոմը՝ «Rahvira - Our Fight» («Մեր պայքարը»): Նոյն թուականի Հոկտեմբերին լոյս տեսաւ «Մարտի դաշտում» ժողովածուն:

Ռահվիրա խումբը ստեղծագործում է մեթալ երաժշտական ոճի շրջանակներում (black metal), այն լի է մռայլ եւ գիլ մեղեդիներով՝ արտայայտելով հայոց պատմութեան, ազգային ինքնութեան եւ փիլիսոփայութեան խորքերը: Խմբի թեմատիկան կառուցուած է հայութեան տառապանքների եւ փառքի խորհրդանիշների շուրջ, երգերը հիմնականում հայերէն են:

2025ին նրանք ներկայացրել են իրենց վերջին՝ ալբոմը՝ «Ghosts of Darkness»:

AVARAYR

Avarayr³⁴ հայկական հեթանոսական նէո ֆոլկ մետալ խումբ է, հիմնուած 2013ին, Իրանում եւ սկզբում խումբը կոչուել է Symphony of silence:

Խումբը համատեղում է բլեք մետալը հայկական եւ պարսկական ժողովրդական երաժշտութեան հետ: Խումբը ստեղծագործում է հայկական դիցաբանական սիւժեների, առասպելների, բանահիւսական հերոսների մասին: Խումբը երգերի խօսքերի համար օգտագործում է նաեւ հայ բանաստեղծների ստեղծագործութիւնները³⁵: Երգերը կա-

³⁴

Տէս՝

https://www.google.com/search?q=%D5%A1%D5%BE%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%B5%D6%80+%D5%BC%D5%B8%D6%84+%D5%AD%D5%B8%D6%82%D5%B4%D5%A2&sca_esv=6a8e8a6372ddea43&sca_upv=1&sxsrf=ADLYWIKxJmKuCuCcj3Ky4LKWw7BhJIKUDQ%3A1718695026076&ei=cjRxZryjBLmCxc8PyqqYkA8&ved=0ahUKEwi8plb0zeSGAxU5QfEDHUoVBvIQ4dUDCBA&uact=5&oq=%D5%A1%D5%BE%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%B5%D6%80+%D5%BC%D5%B8%D6%84+%D5%AD%D5%B8%D6%82%D5%B4%D5%A2&gs_lp=Egxnd3Mtd2l6LXNlcniAilNWh1b7VodaA1aHVtdaAINW81bjWhCDVrdW41oLVtNWIMggQABiABBiiBDIIIEAAYgAQYogQyCBAAGIAEGKIESNsLUFBYUHAHBeAGQAQCYAacBoAGnAaoBAzAuMbgBA8gBAPgBAZgCAqACtwHCAGoQABiWAXjWBBhHmAMAIAYBkAYIkgcDMS4xoAeQAG&sclient=gws-wiz-serp#fpstate=ive&ip=1&vld=cid:0291f8ee,vid:ndjw4IEHZR8,st:0

³⁵

Տէս՝

https://ireneokminyan.wordpress.com/2017/12/21/haykakan_rocky_yev_hayoc_lezun/ :

տարում են *էքսպրիմ վոկալով*, ինչը հայկական խմբերում հազուադիպ երգեցողության տեսակ է, եւ հասարակության կողմից ոչ-միանշանակ է ընկալում: Խմբի անդամներն են.- Մհեր Ազիզբեկեան, Նարեկ Անտեան, Հայկ Գիրգեան, Էրվին Մարտիրոսեան:

2020ի 44օրեայ պատերազմի օրերին խումբը բլեք-մետալի ոճով մշակել է հայկական ռազմական երգերը, որտեղ անելի դասական երգեցողություն է գերակշռում, քանի որ կարելու է խօսքերի հասկանալի լինելու հանգամանքը:

Ներկայումս Avarayը գործում է. 2023ին համերգի է մասնակցել Վրաստանում:

ՀԱՐԱՔԱՇ

Հայկական նեո ֆոլկ-ռոք խումբ՝ ստեղծուած 2021ին³⁶: Խումբը նորաստեղծ է եւ դեռեւս ունեն միայն չորս երգ, որտեղ վառ ընդգծուած է կապը ազգագրական սիւժէների եւ դիւցազնավէպի հետ: Նրանք կատարում են հեղինակային երգեր ոռք եւ դասական գործիքաւորմամբ:

Խմբի անդամներն են.- Անի Ադիգիոզաւեան (ջութակ), Ռաֆայել Իշխանեան (խօսքեր, կիթառ, շուի), Մհեր Ազիզբեկեան (բաս, ծայնային), Տիգրան Աթանեսեան (ֆլէյտա, ծայնային): Բոլորը՝ ծնուած 1991ին:

Ինչպէս զրոյցի ժամանակ ներկայացրեց խմբի ջութակահար եւ հնագէտ Ադիգիոզաւեանը. «*Երաժշտական ոճը կարելի է բնորոշել որպէս ֆոլք-ռոք՝ ակուստիկ եւ էլեկտրական գործիքների համադրութեամբ: Խմբի հիմնական անդամներն էլ զբաղում են երաժշտութեամբ որպէս նախասիրութիւն*»³⁷: Համերգեր չեն ունեցել, թէեւ նախատեսում է:

Թէեւ խմբի երեք անդամներն էլ տարբեր երաժշտական ճաշակներ ունեն, ֆոլք-ռոք եւ ֆոլք-մետալ ոճերի նկատմամբ հետաքրքրութիւնը համընկնում է: Խումբը ազդուել է նաեւ հայկական խմբերից, ինչպէս աւագ կազմով Բամբիռը եւ Դոգման: Հենց հայերէն ֆոլք-ռոք ոճը հարստացնելն էլ եղել է խմբի ձեւաւորման նպատակներից մէկը, որի պատճառով բոլոր երգերը գրում են միայն հայերէն:

Այժմ խմբի անդամները աշխատում են ընթացիկ ալբոմը աւարտել, ծայնագրել նոր երգերը եւ վերամշակել հները: Ալբոմը, որում նախատես-

³⁶ Տես՝ <https://www.youtube.com/channel/UC9Bui3aHeYNal76Z1SrN5dg> :

³⁷ Անին մասնագիտութեամբ հնագէտ է, Մհերը՝ ծրագրաւորող, Ռաֆայէլը՝ իրաւաբան:

տում է 8-10 երգ, ծայնագրուելու է նաեւ վինիլային սկաւառակի վրայ: Ամենամեծ դժուարութիւնը ժամանակ տրամադրելն է, քանի որ խմբի բոլոր անդամների աշխատանքը մէկը միւսից ծայրայեղ տարբեր է եւ յաճախ ծանրաբեռնուած:

Խմբի անունը՝ Հարաքաշ, նշանակում է վարուցանքի կիսովի ընկեր, կիսրար:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայ իրականութեան մէջ, ոոքն իր ուրոյն տեղն է գրաղեցնում եւ հայ ինքնութեան զգալի մասն է կազմում: Հիմնուելով ազգային երաժշտական կառուցուածքի եւ աւանդոյթների վրայ, ինքնութեան պահպանումն ու աւանդականի արդիականացումը այն հիմնական նպատակն է, որի համար ֆոլկ-ոոքը գոյութիւն ունի: Բաւականին հետաքրքիր կերպով հնարատր է դառնում ոչ միայն աւանդական կառուցուածքի եւ մեղեդու պահպանումը, այլեւ նոր երգերի ստեղծման ընթացքում այդ ամէնի վրայ հիմնուելը:

Խմբերի անդամներին միատրում է ոչ միայն երաժշտութեան այլեւ ազգայինի հանդէպ մեծ սէրը եւ գնահատանքը: Այս անձնական վերաբերմունքի շնորհիւ է, որ մասնագիտական մօտեցումները հետաքրքիր լուծում են ստանում:

Կարող ենք ասել, որ ՀՀից դուրս գործելով ոոքը բաւականին հետաքրքիր դրսեւորումներ է ստանում յարմարուած լինելով տուեալ երկրի երաժշտական առանձնայատկութիւններին, իսկ ՀՀի ներսում՝ այն կարող է եւ նման լինել արտասահմանեան ոոք միտումներին եւ կարող է բացառիկ ու ինքնատիպ լինել ազգային երաժշտութեան հետ համադրութեամբ: Յաւօք, կան շատ խմբեր, որ երկար ստեղծագործական ուղի չունեն եւ դադարել են գոյութիւն ունենալ, որոշ խմբեր նորաստեղծ են եւ ստեղծագործում են տարբեր պարբերականութեամբ: Երիտասարդ ոոք խմբերը մեծ մասամբ բախում են ֆինանսատրման խնդիրների հետ եւ յաճախ խմբերը ցրում են, քանի որ խմբերի անդամները այլ աշխատանք են գտնում: Այդպիսի կարճ կեանք ունեցող խմբերը քիչ չեն, թէեւ որպէս կանոն վերջնական լուծարման մասին չի խօսւում, քանի որ խմբերը կարող են նաեւ վերամիատրուել եթէ հանգամանքները նպաստատր լինեն:

Շատ խմբերի մասին էլ ջլաջողուեց տեղեկութիւններ հաւաքել, քանի որ նրանք ռչ պաշտօնական կայք ունեն, ռչ ընկերային ցանցի էջ, ռչ էլ նոյնիսկ՝ հարցազրոյց: Այնուամենայնիւ մասնակցել են համերգերի եւ փառատօների, որտեղ էլ նրանց անունը նշուել է: Այդպիսի խմբեր են Արատտան, Տորք Անգեղը, Euphoriaն եւ այլք:

Ինչ վերաբերում է մասնատրապէս ֆոլկ ոոքին, ապա, դրանք մեծ մասամբ երիտասարդական խմբեր են, ովքեր նաեւ մասնագիտական երաժշտական կրթութիւն են ստացել: Նրանք անկեղծ սիրում են ազգային մշակոյթը եւ կարեւորում են, որ նաեւ խմբի տարբերանշանը ազգային

տարրեր պարունակի: Անգամ բեմական հագուստները եթէ ոչ միշտ ապա պարբերաբար կրում են ազգային զարդանախշեր կամ տարրեր:

Ընդհանուր առմամբ, հայկական ռոքը Ափիոքում եւ ՀՀում կրում է հայկական իրականութեան եւ մշակոյթի ազդեցութիւնը: Այս միտումը իր դրսեւորումներում բաւականին արտայայտիչ է եւ համահունչ նաեւ ժամանակակից մօտեցումներին: Երիտասարդ սերունդը մեծ սիրով եւ հետաքրքրութեամբ է իրագործում նախագծերը եւ բազմաթիւ հետաքրքիր գաղափարներ է ունենում, ցաւօք, միշտ չէ որ յաջողում է դրանք իրագործել, բայց կարելի է ինքնութեան պահպանման նպատակը, որի համար էլ նրանք աշխատում են:

ARMENIAN FOLK ROCK AS A CARRIER OF NATIONAL IDENTITY (SUMMARY)

MANE KHARATYAN
art.phil.maneh@gmail.com

This is the third part of a series of three research papers which look at Armenian rock music. The third part highlights Armenian folk-rock bands and their music, which originated in the 20th century, during the Soviet era, and has reached new heights during the last 30 years.

Folk songs inherited over the centuries undergo changes due to diverse factors. The patterns of these changes or modifications, which can be discerned, are common to all cultures of the world. Researchers who have studied these patterns, note that, similar to natural selection, where the strongest and most effective elements of biological diversity remain, likewise in music, strong rhythmic notes prevail over the centuries.

The author notes that Armenian music, which was formed in the context of mythological ideas about pre-Christian, as well as Christian, life was also influenced by various historical events and developments, eventually taking the forms that we know today.

The author argues that current Armenian folk-rock bands have glocalized rock music as they have incorporated its style and means into Armenian traditional and ethnographic songs. This has not been a huge challenge for Armenian rock bands as most of the band members had received professional musical education. Among the several features of this glocalized rock music the author highlights the national logos the bands use, the national symbols, the national costumes, the stage decoration, and the national musical instruments they use. Besides, most of the playlists of these Armenian folk-rock bands are composed of Armenian songs and lyrics.

The author concludes that, in general, both in Armenia and the Diaspora, Armenian folk rock bears the influence of Armenian reality and culture.